

Taide uskontona = uskonto taiteena

Riikka Stewen

Nina Kokkinen, Totuudenetsijät. Vuosisadanvaihteen okkulttuuri ja moderni henkisyys Akseli Gallen-Kallelan, Pekka Halosen ja Hugo Simbergin taiteessa (Turun yliopiston julkaisuja, 2019), 409 sivua.¹

Taide kohottaa päätään uskontojen rappaudessa. Se ottaa huomaansa joukon uskonnon tuottamia tunteita ja mielialoja, sulkee ne sydämeensä, ja muuttuu sitten itse syvällisemmäksi, sielukkaammaksi, voidakseen välittää haltioitumista ja intoa, jota se ei aiemmin ole voinut tehdä.²

Nina Kokkinen lainaa tätä Friedrich Nietzschen toteamusta väitöskirjansa johdantoluvussa. Hänen laaja ja yksityiskohtainen tutkimuksensa tuo merkittävän panoksen vuosisadanvaihteen taiteen uudelleenarviointiin, jonka polttopisteessä on henkisyiden eri ulottuvuuksien ja ilmenemismuotojen tarkastelu. Vuosisadanvaihteessa taiteen ja uskonnon suhteet olivat jatkuvan, kiihkeän keskustelun aiheina, mutta 1900-luvun edetessä formaaliset piirteet saivat sen sijaan etusijan taideteoreettisissa tulkinnoissa.

Taidehistorioitsijat ovat kuitenkin jo pitkään kirjoittaneet siitä, kuinka 1800-luvun fin-de-sièclen taiteilijoilla oli tapana puhua taiteesta ja uskonnosta lähes keskenään vaihdettavin termein: taiteilijat ajattelivat näiden käsitteiden kattavan toisensa. Salme Sarajas-Korte korosti tutkimuksissaan 1960-luvulta lähtien taiteen ja uskonnon ajatuksellista yhteenkietoutumista, ja hän on viitannut Charles Baudelaireen, Emanuel Swedenborgiin ja 1800-luvun loppupuolen platonilaisuuteen taiteen ja uskonnon keskinäisiä suhteita analysoidessaan. Taiteesta eksplisiittisesti uskontona puhui myös esimerkiksi Serge Diaghilev, ja jos ajatus otetaan laajemmassa mielessä, oli Wagner-ilmio myös eräs fin-de-sièclen taiteellinen uskonto. Monet suomalaisetkin taiteilijat olivat modernin taiteen keskuksessa Pariisissa keskellä yhteiskunnallisia ja sosiologisia keskusteluja, jotka koskivat sitä, mikä korvaisi uskonnon yhteisöjä koossa pitävänä voimana.

Alttaritauluista fresko-ohjelmiin

Pääasiallisena visuaalisena tutkimuskohteena Kokkinen tutkimuksessa ovat kolmen suomalaisen taiteilijan selkeästi uskonnollisiin, kristillisiin, miljöihin toteutamat teokset. Nämä kolme taiteilijaa ovat Akseli Gallen-Kallela (1865–1931), Pekka Halonen (1865–1933) ja Hugo Simberg (1873–1917). Kuvallisen materiaalin, johon tutkija ensisijaisesti kohdistaa katseensa, muodostavat Gallen-Kallelan Juséliuksen hautakappelin freskot, Pekka Halosen kuusi alttaritaulua ja Simbergin

Tampereen Johanneksen kirkon freskot. Ajallisesti tutkimus rajataan alkamaan vuodesta 1894, jolloin Pekka Halosen luonnos Lapinlahden kirkon alttaritauluksi sai seurakunnalta hylkäävän tuomion, ja takarajaksi tutkimuksessa on asetettu vuosi 1907, jolloin Simbergin Johanneksen kirkon freskot niihin kohdistuneista kriitistä ja epäilyksistä huolimatta hyväksyttiin. Kaikki nämä mainitut työt on toteutettu perinteisiin kristillisiin tiloihin, mutta Kokkinen osoittaa tarkkojen tulkintojensa avulla, kuinka teokset kuitenkin edustavat kokonaan uudenlaista uskonnollisuuden muotoa.

Kun Kokkinen tarkastelee taiteen ja uskonnon kontaktipintaa, niiden keskinäistä vuorovaikutusta ja yhteenkietoutumista, hän ei niinkään viittaa filosofiseen taideteoriaan tai näkemyksiin taiteesta erityisenä tietona totuudesta ja Absoluutista.³ Sen sijaan hän lähestyy tutkimuskohteenaan olevia teoksia uskontotieteellisesti orientoituneesta tutkimusnäkökulmasta, mikä avaa ainutlaatuisen perspektiivin paitsi kyseisiin teoksiin myös siihen uudenlaiseen henkisytyteen, jota niiden voi ajatella ilmentävän.

Uskontotieteen ja modernin uskonnollisuuden tutkimuksen näkökulmasta tutkimus tarkastelee kriittisesti niin sanottua sekularisaatioteesia, samoin kuin käsityksiä ”uudelleen lumoutumisesta”. Pääasiallisena kiinnostuksenkohteena on moderni uskonnollisuus ja henkisyys, New Age -ajattelun ja asenteiden varhainen muodostuminen sekä näiden 1800-luvun moderni ge-

neologia. Kokkinen korostaa uskonnon ja henkisyyden olemusta sosiaalisina käytäntöinä. Läheinen teoreettinen tutkimusnäkökulma on löytynyt myös tiedonsosiologisesta ja foucault’laisesta tavasta määritellä esoteerisuus diskursiivisina siirtyminä, jotka myös tuottavat yhteisöllisesti jaettua todellisuutta.

Modernia henkisyttä hahmotellaan kirjassa tarkastellen aluksi Antoine Faivren ja toisaalta Wouter Hanegraaffin näkökulmia länsimaiseen modernin aikakauden mystiikkaan ja esoteerisuuteen. Faivre on tulkinut modernin heterodoksisuuden pohjautuvan vahvasti renessanssin esoteerisiin traditioihin kun taas Hanegraaff on korostanut 1800-luvun okkultismin eroa aikaisempaan.⁴ Hanegraaff on myös tähdentänyt haasteita, joita moderni tiede ja evoluutioteoriat asettivat henkisyyden eri muodoille 1800-luvulla.⁵

Kartografista metodologiaa

Kokkinen kirjassa ajatus ”okkulttuurista” kristallisoituu operatiiviseksi metodologiseksi käsitteeksi. Hän määrittelee okkulttuurin, osaksi Christopher Partridgea seuraten, väljästi organisoituneeksi heterogeeniseksi henkisytydeksi, mutta toteaa samalla, että okkulttuuri pakenee määrittely-yrityksiä, niin kuin oikeastaan kaikki tutkimukselle keskeiset termit: mystiikka, mystisismi, esoteerisuus, henkisyys, uskonnollisuus.

Okkulttuurin käsite muotoutuukin tutkimuksen kulessa vastinpariksi – tai tutkijan itsensä sanoin toiseksi kartografiseksi akseliksi – etsijyyden topokselle.

Etsijyyden kartografisella akselilla Kokkinen kuvaa tietynlaista persoonallisen totuuden etsintään pohjautuvaa asennetta uskonnollisuuden ja henkisyuden eri muotoihin. Etsijyys on hänen mukaansa kuitenkin tyypillisesti 1800-luvun loppupuolen ilmiö, ja tavallaan voisi väittää, että etsijyys asenteena on seurausta nimenomaan vertailevan uskontotieteen henkisyys-teen avaamista näkökulmista. Se ilmeneekin kiinnostuksena monenlaisiin uskonnollisuuksiin ja esoteerisiin suuntauksiin, teosofiaan, buddhalaisuuteen, samoin kuin mystiikan eri muotoihin. Käytännössä 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun moderni henkisyys oli usein eklektistä, ja samat ihmiset saattoivat olla kiinnostuneita monista erilaisista henkisyuden ja esoteerisuuden muodoista. Historioitsija Alex Owen on myös tuonut tämän näkökulman esiin, samalla kun hän on korostanut näiden henkisyuden praktiikkojen olleen osa modernin minuuden ja sosiaalisuuden rakentamista, samoin kuin feministisen toimijuuden hahmottumista.⁶

Konkreettisenä tutkimusmetodinä on ollut identifioida liitoskohta kuvien ja sanojen välillä. Saranaehtana teosten ja vuosisadan vaihteen diskursiivisten henkisyuden muotojen välillä on teosten syntyprosessi. Ohjaavana ajatuksena on päästä näkemään ja katsomaan taideteosten syntyvaiheita ja -prosessia; teosten genesis kertoo tällä tavoin tulkittuna tutkijalle siitä, millaisia niiden muotoutumiseen vaikuttaneet taiteilijan ajatukset ovat olleet ja miten luonnosprosessiin sitou-

tuu fragmentteja ja viitteitä, vihjeitä kaikesta siitä, mitä on nähty, luettu, ajateltu, jaettu pohdintoissa taiteilijakollegojen kesken. Näitä prosesseja Kokkinen jäljittää monenlaisen aineiston, päiväkirjojen, luonnosten, taiteilijoiden lukemistojen, kirjeiden ja muiden aineistojen avulla. On suorastaan häikäisevä taidonosoitus, miten tätä valtaisa tutkimusmateriaalia käsitellään ja miten hienovaraisesti sitä samalla tulkitaan.

Linnunradoilta lumen peittämään kotimetsään

Kokkinen väitöskirja on todella monessa suhteessa suunnattoman vakuuttava ja vaikuttava. Hänen tulkintansa tunnettujen ja paljon tutkittujen kolmen taiteilijan teoksista ovat paitsi äärettömän tarkkoja myös kokonaan uusia ulottuvuuksia avaavia ja monesti tyrmäävän hienoja. Erityisen vaikuttavia olivat esimerkiksi Juséliuksen hautakappelin freskojen tulkitseminen Camille Flammarionin teosten – ja niiden esoteerisen fysiikkänäkemyksen – välityksellä kosmisen kiertokulun ja metempsykosiksen kuvauksena sekä ehdotus Johanneksen kirkon maalauskoristelun värimaailman tulkitsemiseksi alkemistisen Suuren työn prosessin vaiheiden kautta. Kirjassa esitetyt tulkinnat eivät koskaan ole yksinkertaistavia tai liian kirjaimellisia vaan ne avaavat todella kiehtovia näkökulmia näiden taiteilijoiden työskentelyyn. Johanneksen kirkon kohdalla hän on ottanut huomioon myös kirkon interiööriin tiettyä hetkenä lasimaalausikkunasta sädehtivän punaisen valohohteen ja äänimaailman, jonka voi kuvitella lukui-

sien siipaiheiden luovan, jos ne kuvittelee liikkeessä (mitä Simbergin työ myös minun mielestäni ehdottaa). Sen lisäksi hän on tehnyt suoranaista salapoliisityötä jäljittäessään Pekka Halosen unohdetun esityön Juséliuksen kappeliin – tämän tutkimuksen puitteissa kyse on lähes vain detaljista, vaikka jossakin toisessa vähemmän mittavassa työssä se jo itsessään olisi huomattava saavutus.

Tutkimuksen tulkinnallisista huippukohdista voisi luetella lukemattomia muitakin alkaen esimerkiksi mesmeristien fluidumista, Reichenbachin Od-energiasta tai Berliinin Zum Schwarzen Ferkel -piirin seksuaalimagiasta ja siitä kuinka niiden jälkiä voi nähdä teosten genesiksessa... Kotoisammista esimerkeistä voisi mainita Halosen alttaritaulujen kuvaukset Vuori- saarnasta ja siitä kuinka ne voi tulkita *philosophia perennis* -traditiossa myös kalevalaisen Lemminkäisen tulo Saareen -aiheen versioina.

Suuren mittakaavan tulkinnat perustellaan myös hienosti nähdyllä ja havainnoiduilla asioilla, esimerkiksi erään Gallen-Kallelan lumista oksaa esittävän maalausdetaljin tulkinta on sekin äärettömän vaikuttava. Tutkimusaineiston seikkaperäisestä tuntemisesta kertoo vielä esimerkiksi se, että Juséliuksen hautakappeliin liittyvästä Flammarionin kirjasta, jonka Gallén omisti ja mahdollisesti luki, tiedämme nyt, ettei sen kaikkia sivuja ollut leikattu auki!

Kaiken kaikkiaan tutkimuksen urauurtavaa merkitystä voisikin verrata vuoden 1986 *The Spiritual in Art* -näyttelyn ja kirjan aikaansaamaan näkökulman siirtymiseen: näyttely avasi mahdollisuuden puhua uudestaan taiteen ja uskonnon risteävistä diskursiivisista kulttuureista.⁷ Nyt Kokkisen tutkimuksen myötä on mahdollista tarkastella taiteen ja uskonnon keskinäisiä suhteita tarkemmin ja vivahteikkaammin kokonaan uudenlaisella tarkkuudella.

Viitteet

- 1 Väitöskirjasta on julkaistuna myös tiivistetty kirjaversio: Nina Kokkinen, *Totuudenetsijät: esoteerinen henkisyys Akseli Gallen-Kallelan, Pekka Halosen ja Hugo Simbergin taiteessa* (Tampere: Vastapaino, 2019).
- 2 Nina Kokkinen, *Totuudenetsijät: vuosisadanvaihteen okkulttuuri ja moderni henkisyys Akseli Gallen-Kallelan, Pekka Halosen ja Hugo Simbergin taiteessa* (Turun yliopiston julkaisuja, 2019), 16–17; sitaatin alkulähde Friedrich Nietzsche, *Human, All Too Human (I)*, translated by Gary Handwerk. *The Complete Works of Friedrich Nietzsche 3* (California: Stanford University Press, 2000), 116 § 150.
- 3 Taideteorioiden ja uskonnon suhteista varhaisromantiikasta alkaen, ks. esim. Jean-Marie Schaeffer, *L'art de l'âge moderne. L'esthétique et la philosophie de l'art du XVIIIe siècle à nos jours* (Paris, Gallimard, 1992).
- 4 Antoine Faivre, *Western Esotericism. A Concise History* (New York: SUNY Press, 2010).
- 5 Wouter Hanegraaff, *New Age Religion and Western Culture. Esotericism in the Mirror of Secular Thought* (New York: SUNY Press, 1997).

6 Alex Owen, *The Place of Enchantment. British Occultism and The Culture of The Modern* (Chicago: University of Chicago Press, 2004).

7 Myös suomalainen taidehistorioitsija Sixten Ringbom osallistui näyttelyn taustatyöhön ja kirjoitti sen yhteydessä julkaistuu huomattavaan Maurice Tuchmanin toimittamaan kirjaan *The Spiritual in Art: Abstract Painting 1890-1985* (New York: Abbeville Press, 1986). Vastaavasti teosofiasta inspiroituneen Hilma af Klintin maalaukset olivat 1980-luvulla ensimmäistä kertaa esillä Suomenlinnan Pohjoismaisessa taidekeskuksessa vuonna 1988. Tänä vuonna Klintin maalausten näyttely on ollut kävijämääriltään suosituin New Yorkissa.

FT, dos. Riikka Stewen on taidehistorioitsija, nykytaiteen tutkija ja kirjoittaja, joka toimii tällä hetkellä yliopistonlehtorina Turun yliopistossa. Hänen tutkimusaiheensa käsittelevät mm taiteen filosofiaa sekä modernin ja nykytaiteen kysymyksiä. Hän on toiminut myös kriitikkona ja kääntäjänä sekä koonnut näyttelyitä.

